

MOGUĆNOST POVRATNOG PROCESA RACIONALIZACIJE

THE POSSIBILITY FOR THE REVERSAL OF RATIONALIZATION

Tia Glavočić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Antropologija, 2.godina diplomskog studija
Filozofija, 1.godina diplomskog studija
Etnologija i kulturna antropologija, 2.godina diplomskog studija
Sociologija, 2.godina diplomskog studija
tia.glavocic@gmail.com
UDK: 316.32WEB'761'

Sažetak

Racionalizacija je jedno od ključnih obilježja modernog društva. Teoriju racionalizacije formulisao je Max Weber, definirajući je kao vladanje stvarima putem proračuna. Paradigmatički primjer racionalizacije za njega je bila birokracija. George Ritzer iznosi suvremenu interpretaciju racionalizacijske teorije, koju prema usporedbi s funkcioniranjem fast-food restorana naziva mekdonaldizacija. Weber je smatrao da je racionalizacija neizbježan proces, a njezino širenje nezauzavljivo. Pribojavao se 'željeznog kaveza racionalizacije' iz kojeg će biti nemoguće pobjeći. Ritzer taj kavez svodi na razinu osobnog doživljaja, koji može biti različit. Cilj ovog rada bio je pronaći primjere koji ukazuju na mogućnost otpora racionalizaciji na kolektivnoj razini, te propitati može li se govoriti o trendu suprotstavljanja racionalizacijskom procesu. Služeći se Ritzerovim dimenzijama mekdonaldizacije – učinkovitost, isplativost, predvidljivost, kontrola – analizirali smo slučajeve Couchsurfinga, Weba 2.0 i eko-sela. Ti primjeri ukazuju na postojanje svijesti o racionalizacijskom procesu te na mogućnost kolektivnog djelovanja u cilju njegove reverzibilnosti. Ipak, oni ne dovode u pitanje sam proces racionalizacije i tendenciju njegovog neumoljivog širenja.

Ključne riječi

racionalizacija, birokracija, mekdonaldizacija, de-racionalizacija, de-mekdonaldizacija, Couchsurfing, Web 2.0, eko-selo

Abstract

Rationalization is a defining feature of modern society. Max Weber developed the theory of rationalization, defining it as governing by economic calculation. As far as Weber was concerned, bureaucracy was a prime example thereof. A modern interpretation of rationalization was presented by George Ritzer, called McDonaldization, after a fast-food chain. Weber considered rationalization inevitable, and its evolution unstoppable. He was also afraid of the inescapable 'iron cage'. Ritzer reduces the cage to personal experience, that also varies with each individual. The purpose of this paper is to find examples that indicate the possibility of resisting rationalization on a collective basis, and to examine if there is a tendency to do just that. Using Ritzer's main principles of McDonaldization—efficiency, profitability, predictability, control—cases of Couchsurfing, Web 2.0 and ecovillage communities were analyzed. These examples indicate awareness of the rationalization process and the collective ability to affect its reversal. They do not, however, call rationalization itself into question, or the tendency for its relentless proliferation.

Keywords

rationalization, bureaucracy, McDonaldization, de-rationalization, de-McDonaldization, Couchsurfing, Web 2.0, ecovillage

Uvod

Proces racionalizacije jedan je od temeljnih obilježja zapadnog društva u fazi modernosti. Max Weber ovaj proces prikazuje kroz njegov paradigmatički oblik – birokratizaciju. Radi se o sveobuhvatnom procesu koji je zahvatio pravo, vlast, vojsku, obrazovanje, ali i korporacije, sveučilišta i crkvu. U teoriji Georgea Ritzera birokratizaciju, kao najbolji primjer racionalizacijskog procesa u suvremenom društvu, zamjenjuje mekdonaldizacija. Prema Ritzeru, gotovo svi aspekti društvenog života počinju funkcionirati po pravilima *fast-food* restorana.

Oba autora isticala su neminovnost ovog procesa, kao i njegove posljedice, posebno razvoj ‘željeznog kaveza racionalizacije’. Otpor širenju racionalizacije i porastu moći racionaliziranih struktura moguć je samo na individualnoj razini.

U ovom radu propitujemo postoji li ipak mogućnost organiziranog, odnosno kolektivnog otpora procesu racionalizacije. Je li moguće izbjeći zamke željeznog kaveza? Koliko takav otpor može biti uspješan i što nam govori o mogućnosti reverzibilnog procesa, odnosno o de-racionalizaciji?

Teorija racionalizacije Maxa Webera

Koncept racionalizacije predstavlja središte Weberove sociologije. Racionalizacija je proizvod znanstvene specijalizacije i tehničke diferencijacije koja je tipična za zapadnu kulturu. Međutim, to ne podrazumijeva porast znanja: ‘rastuća intelektualizacija i racionalizacija, dakle, ne ukazuju na uvećano i opće znanje o uvjetima u kojima netko živi. To znači nešto drugo, naime, znanje ili vjerovanje da ih netko, ako želi, može naučiti bilo kad. Stoga, to znači da ne postoje misteriozne neizračunljive sile koje su u igri, nego prije da netko može, u principu, vladati svim stvarima putem proračuna’ (Freund, 1968:20–21; Kalanj, 2005:203). Razvojem modernosti, racionalizacija karakterizira sva područja života. Mnogi su faktori utjecali na razvoj racionalizacije na Zapadu, tako primjerice Weber pokazuje kako je protestantska etika utjecala na nastanak i razvoj kapitalizma.

Racionalizacija se manifestirala kroz razvoj kapitalističkog društva, što uključuje i uspon birokratije, moderne države, korporacijâ, vojske, sveučilišta i crkve (Ritzer, 2007). Tradicionalno i vrijednosno-racionalno djelovanje zamjenjuju se ciljno-racionalnim. U sferi vlasti, legalna vlast zamjenjuje tradicionalni i karizmatički oblik vlasti. U religijskoj sferi dolazi, između ostalog, do profesionalizacije klera i sistematiziranja religijskog znanja. Profesionalizacija se događa i u području prava, a odnosi se na odvjetnike, te se sustavi tradicionalnog običajnog prava zamjenjuju sistematiziranim, generaliziranim i kodificiranim setom univerzalno

važecih pravnih principa (Ritzer, 2007). Racionalizacija je dakle sveobuhvatan i širok koncept, odnosno 'organizacija života kroz podjelu i koordinaciju aktivnosti na temelju egzaktnog proučavanja odnosa ljudi jednih s drugima, s njihovim oruđima i njihovim okolišem, u svrhu postizanja veće učinkovitosti i produktivnosti. Stoga je to čisto praktični razvoj do kojeg je doveo čovjekov tehnološki genij' (Freund, 1968:18).

Racionalizacija ne znači nužno napredak. Iako je napredak znanosti i tehnologije u modernom svijetu nepobitan, on ne znači povećanje općeg znanja. Primjerice, 'čovjek koji se vozi u tramvaju ili liftu ima malo predodžbe o principima po kojima ti strojevi rade, niti su vozači ili poslužitelji dizala mnogo prosvjetljeniji' (Freund, 1968:20). Napredak je moguć samo u stvarima koje se mogu kvantificirati.

Racionalizacija je dakle vladanje stvarima putem proračuna. Posljedica toga je ono što Weber naziva 'rašćaravanjem svijeta'. Čovjek je prestao vjerovati u magijske sile, u duhove i demone, proročanstva i na kraju izgubio je osjećaj za sveto (Freund, 1968). To je ostavilo 'veliku prazninu u dušama ljudi' (Freund, 1968:24).

Iako racionalizacija donosi mnoge prednosti, kao što je učinkovitost, Weber je bio svjestan i njezinih negativnih posljedica, kao što su razočaranost i alijenacija. Freund ističe utopijski karakter racionalizacije, koji proizlazi iz osjećaja da 'sreća je stvar su-trašnjice' (Freund, 1968:22). Racionalizirani pojedinac stoga nije zadovoljan svojim sadašnjim stanjem, jer neprestano žudi za boljim uvjetima koji su uvijek jednako daleko, a za njima svakim danom sve više čezne. Weber se bojao razvoja 'željeznog kaveza racionalizacije' koji će sve više porobljavati ljude i iz kojeg će biti sve teže pobjeći.

Birokracija je u Weberovoj sociološkoj teoriji paradigmatički primjer racionalizacijskog procesa. Ona je zapravo najracionalniji oblik društvene organizacije, odnosno 'takav društveni mehanizam koji usklađuje rad velikog broja pojedinaca i s najvećim mogućim uspjehom ostvaruje postavljene zadatke (...)' (Đurić, 1964:155). Obilježje birokracije je bezlična vladavina zakona.

Weber je smatrao da je birokracija jedna od društvenih struktura koju je najteže razoriti. Ona je 'prvorazredno sredstvo moći' (Weber, 1964:365). Svaku revoluciju, odnosno nasilno stvaranje novih oblika vlasti, onemogućuje njezina unutrašnja racionalna struktura, te zato za ideju o mogućnosti ukidanja birokracije Weber kaže da je utopistička (Weber, 1964).

Za Webera, moć birokracije je uvijek vrlo velika, 'a pod normalnim okolnostima takva da nadmašuje sve' (Weber, 1964:369). Moderni Zapad karakterizira 'apsolutno neizbježno okivanje čitavog našeg života

u ljušturu jedne organizacije stručno obrazovanih činovnika (...)’ (Weber, 1964:260). Jedina mogućnost otpora je, prema Weberu, strogo individualna.

Ritzer i Mekdonaldizacija društva

Ritzerov koncept mekdonaldizacije temelji se na Weberovoj teoriji racionalizacije. Dok je za Webera birokracija bila paradigamski primjer ostvarenja racionalizacijskog procesa, Ritzer smatra da birokraciju u toj ulozi zamjenjuje način funkcioniranja *fast-food* restorana, kojeg on prema najpoznatijem od njih naziva mekdonaldizacijom.

U Ritzerovoj teoriji McDonald’s je samo paradigamski primjer onoga što autor opisuje kao ‘proces po kojem načela *fast-food* restorana prevladavaju sve većim brojem segmenata američkog društva, šireći se i na ostatak svijeta’ (Ritzer, 1999:15)

Weber kao obilježja birokracije navodi točnost, brzinu, nedvosmislenost, poznavanje dokumenata, trajnost, uviđavnost, jedinstvo, strogu potčinjenost, uštedu na materijalnim i osobnim rashodima (Weber, 1964:350). Obilježja mekdonaldizacije vrlo su slična, a Ritzer ih navodi kao njezine četiri dimenzije (Ritzer, 1999:25):

1. Učinkovitost—optimalna metoda stizanja s jedne pozicije na drugu

2. Isplativost—mjerljivost; označava naglasak na kvantitativnom aspektu prodanih proizvoda ili usluga, u tom smislu više znači bolje, uz naglašavanje uštede novca

3. Predvidljivost—proizvodi i usluge uvijek moraju biti isti

4. Kontrola—postiže se zamjenom humane tehnologije nehumanom. Ljudi više ne upravljaju tehnologijom, nego ona upravlja ljudima.

Međutim, racionalni sustav kao što je mekdonaldizacija neizbježno proizvodi iracionalne posljedice. Takvu pojavu Ritzer naziva iracionalnost racionalnosti, i navodi je kao petu dimenziju mekdonaldizacije. Racionalni sustavi proizvode niz iracionalnosti koje dovode do neučinkovitosti, nepredvidljivosti, nemjerljivosti i gubitka kontrole. Ritzerovim riječima, ‘očito je da će nas mekdonaldizacija pratiti daleko u predvidljivu budućnost’ (Ritzer, 1999:197). Koristeći Weberov termin ‘željezni kavez’, Ritzer ističe kako pod tim smatra sve manju mogućnost bijega od mekdonaldizacije i rast njezinog

utjecaja u društvu. 'Predviđam da će se oko njegove sveprisutnosti stvoriti isti onakav željezni kavez kakvog se Weber pribojavao' (Ritzer, 1999:54). Rastom mekdonaldizacije kontrola prelazi u ruke sve manjeg broja ljudi. U konačnici bi se mogao dogoditi gubitak kontrole nad sustavom, kada nad njim neće vladati mali broj ljudi, nego će sustav preuzeti kontrolu.

Mogućnosti otpora racionalizaciji

Weber je vjerovao da je racionalizacija neizbježna, a njezino širenje nezaustavljivo. To su 'okovi iz kojih se ne može pobjeći.' Bojao se ne samo povećanja stupnja racionaliziranosti, nego i njezinog širenja kroz sve veći broj aspekata društva. 'Weber je predviđao nastajanje društva u kojem bi ljudi bili zaglavljani u nizu racionalnih struktura, društva u kojem bi se ljudi mogli kretati samo od jednog racionalnog sustava do drugog' (Ritzer, 1999:40). Ako je otpor i moguć, moguć je samo na individualnoj razini.

Ritzer slijedi Webera u mišljenju da proces racionalizacije nije moguće zaustaviti, pa čak to ne smatra ni poželjnim. Međutim, kako je racionalizacija složen proces, smatra da se probleme koje ona donosi mogu ublažiti. To se posebno odnosi na dehumanizirajuće posljedice mekdonaldizacije. 'Možda će, ako su kao i ja, uznemireni opasnostima koje donosi mekdonaldizacija, moći učiniti ono što je Weber smatrao praktički nemogućim—usporiti ili preokrenuti trend mekdonaldizacije. Iako ne mislim da je zaustavljanje takvog procesa zaista moguće, pa čak niti poželjno, uvjeren sam da postoje mjere koje ljudi mogu poduzeti kako bi ublažili probleme i humanizirali mekdonaldizirano društvo' (Ritzer, 1999:13).

Kada govorimo o dosezima mekdonaldizacije, Ritzer smatra da je činjenica da 'još niti jedan od vidova mekdonaldizacije nije potpun' (Ritzer, 1999:121). Prema njegovom mišljenju, još uvijek ne živimo u željeznom kavezu mekdonaldizacije, te je malo vjerojatno da ćemo ikada živjeti u 'do srži mekdonaldiziranom svijetu' (Ritzer, 1999:121). Međutim, jasno je da naš svijet postaje sve mekdonaldiziraniji. Naravno, postavlja se pitanje ako je budućnost sve veće racionalizacije neupitna, do kud ona može ići, kao i to postoji li danas, a pogotovo hoće li postojati u budućnosti neka sfera života koja nije racionalizirana. Ako sada ne živimo u željeznom kavezu racionalizacije, hoćemo li ikada moći reći da je ona napredovala dovoljno daleko da priznamo da smo u njemu zarobljeni?

Ritzer postojanje kaveza racionalizacije svodi na razinu osobnog doživljaja. Tako kaže da neki rešetke vide kao baršunaste, neki kao gumene a tek neki kao željezne (Ritzer, 1999). Oni koji rešetke kaveza vide kao baršunaste, učinke mekdonaldizacije vide kao ugodne. To je često posljedica toga što je to jedini svijet koji poznaju.

Metafora gumenih rešetki odnosi se na mišljenje onih koji smatraju da je iz kaveza mekdonaldizacije moguće povremeno pobjeći. Prihvataju jedan aspekt mekdonaldizacije izbjegavajući pri tom neke druge. Prema tom gledištu, samo neki ljudi će doživjeti racionalizacijski kavez kao kavez sa željeznim rešetkama. Samo će neki djelovanjem procesa racionalizacije biti duboko povrijeđeni i neće vidjeti izlaz iz njega. Ako je bijeg i moguć, on je samo privremen. Ovaj je pogled sličan Weberovom i odgovara generalnom Ritzerovom gledištu. Takvi ljudi 'u suvremenom svijetu pronalaze sve manje i manje mjesta za sebe' (Ritzer, 1999:241). Ovakav pogled ipak nameće neka pitanja. Kada nitko ne bi primijetio da živi u željeznom kavezu, bi li to značilo da on ne postoji? Kao što je slučaj s Ritzerovim primjerom ljudi koji rešetke kaveza doživljavaju kao baršunaste, to je jedini svijet koji poznaju. Mnogih aspekata mekdonaldizacije ljudi nisu svjesni. No, to ne znači da se ona ne događa. Pogotovo kada se radi o fenomenima koji su stvar stupnja, a ne 'da ili ne' pojavnosti, ljudi promjene oko sebe, posebno kada se događaju stalno i kada se tiču svakodnevnog života, ne primjećuju. Upravo je to razlog zašto je proces racionalizacije teško ili nemoguće zaustaviti. Ako prihvatimo da je ipak moguće, ali samo na individualnoj razini, to podrazumijeva da te individue koje se nastoje othrvati sveopćoj racionalizaciji imaju svijest o njoj ili barem o njezinim posljedicama.

Kada govorimo o dosezima racionalizacije, važno je imati na umu da je racionaliziranost stvar stupnja. Tako se i kada govorimo o de-racionalizaciji odnosno de-mekdonaldizaciji ne govori o potpunom ukidanju racionaliziranosti modernog društva, jer je racionalizacija za njega karakteristična i njegovo ključno obilježje, nego se radi s jedne strane o umanjivanju njegovih negativnih posljedica i rješavanju problema povezanih s njima, a s druge strane, o očuvanju onih aspekata društva koji su na manjem stupnju racionaliziranosti od ostalih.

Metodologija

George Ritzer prikazuje mekdonaldizaciju kroz primjere stanovanja, prehrane, putovanja, visokog školstva i zdravstva. Alternativni i izvaninstitucionalni oblici obrazovanja i zdravstva dobro su poznati, počevši od alternativne medicine, preko neformalnog obrazovanja do holističkih životnih stilova koji ih ujedinjuju.

Stoga smo u ovom radu nastojali pronaći primjere za stanovanje, prehranu i putovanja koji bi ukazali na mogućnost reverzibilnosti procesa racionalizacije. Pri tome nas zanimaju primjeri koji ukazuju na kolektivni, organizirani otpor racionalizacijskom procesu ili barem nekim njegovim aspektima. Dok se pojedinačni, pa i ekstremni primjeri 'povlačenja iz svijeta' oduvijek mogu naći, ovdje nas zanima kolektivna akcija, jer bi ona mogla ukazivati na trend suprotstavljanja zatvaranju u 'željezni kavez racionalizacije'.

Primjeri Couchsurfinga i eko-sela predstavljaju upravo takve slučajeve. Veliki porast broja korisnika Couchsurfinga, od 6000 2004. godine do 11 milijuna danas, govori da se radi o globalnom fenomenu. Prema nekim podacima, danas eko-sela postoje u preko 70 zemalja na 6 kontinenta (cityvision.edu, 2016). Glavna ideja koja ih ujedinjuje je ekonomska, ekološka i socijalna održivost, odnosno set ekoloških, socijalnih, ekonomskih, kulturnih i duhovnih vrijednosti. Eko-sela pronalaze alternative za sustave koji ugrožavaju okoliš, ali i za velike društvene sustave koji podržavaju ove prve. Na taj način zapravo pronalaze alternativu glomaznim racionaliziranim sustavima, predstavljajući autentičan pokušaj de-racionalizacije.

Primjer interneta zapravo predstavlja poseban slučaj čija je specifičnost prvenstveno masovnost, odnosno brojnost njegovih korisnika. Danas 40% svjetske populacije ima pristup internetu, odnosno približno 3,5 milijardi ljudi. Za usporedbu, 1995. godine pristup internetu imalo je 1% svjetskog stanovništva, prva milijarda korisnika dosegnuta je 2005., a druga 2010. godine. U Sjedinjenim Američkim Državama, Njemačkoj, Francuskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i Kanadi više od 80% stanovnika koristi se internetom (internetlivestats.com, 2016).

Treba imati na umu da je racionalizacija, pa tako i de-racionalizacija stvar stupnja, pa kako je teško pronaći potpuno racionalizirane sustave, još je teže pronaći one potpuno de-racionalizirane. Ovdje nas zanima mogućnost preokretanja trenda sve veće racionaliziranosti, a ne pronalazak primjera potpune de-racionalizacije.

Couchsurfing

Ritzer navodi primjer turističkih aranžmana kao ilustraciju dimenzija mekdonaldizacije. Kupnjom takvih aranžmana ljudi dobivaju upravo ono što je za mekdonaldizaciju ključno: učinkovitost, isplativost, predvidljivost i kontrolu. Na takvom putovanju nema iznenađenja. Ono je učinkovito jer omogućuje da se u kratkom vremenu obiđe velik broj turističkih znamenitosti. Isplativo je jer se ne gubi ni vrijeme ni novac, kako kaže Ritzer, u mjesec dana može se obići cijela Europa. Ona su potpuno predvidljiva—isplanirana su do detalja. Nema neplaniranih događaja. Za sve postoji raspored, što omogućuje kontrolu. Na takvim putovanjima nema upoznavanja s lokalnom kulturom—fotografiranje turističkih atrakcija je sve što putnik može očekivati. Dodiri s lokalnim stanovništvom svedeni su na minimum—ipak su ljudi nepredvidljivi. U hotelima turisti imaju brojne rutinizirane sadržaje i predvidljivu okolinu. Mogućnost kontakta s bilo kim van grupe s kojom se putuje je minimalna (Ritzer, 1999).

Suprotnost takvom načinu putovanja su *hospitality exchange networks*, od kojih je najpoznatiji Couchsurfing. CouchSurfing International Inc.

je korporacija koja nudi *hospitality exchange* i *social networking* svojim korisnicima. Nastala je kao neprofitna organizacija 2003. godine, koja je 2011. zbog porezne politike registrirana kao *for-profit* korporacija. Krajem 2004. godine stranica je imala 6000 članova, dok je prema podacima iz siječnja 2012. taj broj narastao na 3,6 milijuna, od kojih se pretpostavlja da je oko milijun profila aktivno. Podatci iz 2015. su govorili o 7 milijuna članova, a trenutno ih je, prema podacima koje navodi CNBC, čak 11 milijuna (Saïidi, 2016). 2012. se govorilo da članovi dolaze iz 80 000 gradova, odnosno 250 država i teritorija, danas taj podatak iznosi 200 000 gradova. Prosjek godina sudionika je 28.

Temeljna ideja koja stoji iza Couchsurfing projekta je povezivanje ljudi koji traže i nude besplatan smještaj. Trajanje, način i uvjete smještaja dogovaraju domaćin i posjetitelj, uz napomenu da domaćin za smještaj ne smije uzeti novac. Osim smještaja na stranici se dogovaraju i druga događanja poput kampiranja, zabava i slično. Otvaranje profila na web stranici je besplatno i otvoreno svima.

Ovaj način putovanja predstavlja suprotnost mekdonaldiziranim turističkim paket-aranžmanima u svim dimenzijama racionalizacijskog procesa. U prvom redu, ovakav način putovanja je nepredvidljiv. Osim postojanja profila na web stranici i kratke komunikacije, putnik ne zna ništa o domaćinu kod kojeg će odsjesti, kao ni o detaljima smještaja. Isto tako, domaćin ne može sa sigurnošću znati kakvu osobu prima kod sebe. Da bi se omogućio neki minimum sigurnosti i predvidljivosti, članovi razmjenjuju informacije jedni o drugima. U takvom načinu putovanja, putnik ima malo kontrole nad okolnostima. Za razliku od paket-aranžmana, gdje je kontakt s lokalnom kulturom minimalan, Couchsurfing pruža upravo suprotno. Odsjedanje kod lokalnog stanovnika omogućava upoznavanje s običajima i najizravniji doticaj s kulturom zemlje u koju se dolazi. Iako se čini da je ovaj način putovanja isplativ, couchsurfer će se u pravilu zadržati više dana na jednoj lokaciji. S obzirom na nepredvidivu prirodu ovakve vrste putovanja, teško je unaprijed planirati sve troškove. Najčešće se stavlja veći naglasak na upoznavanje s ljudima i mjestima nego na broj mjesta koje se želi posjetiti, za razliku od Ritzerovog primjera s paket-aranžmanima. U tom je smislu ovakva vrsta putovanja 'manje učinkovita', gledano iz aspekta kvantitete. Naglasak na kvaliteti je glavna razlika u odnosu na isplanirane paket-aranžmane.

Iako je besplatan smještaj važna značajka Couchsurfinga, on ipak nema najvažniju ulogu. Primjerice, netko tko želi smanjiti troškove putovanja može odsjesti u jeftinim hostelima. Glavna značajka ovog načina putovanja je želja domaćina i gosta da se upoznaju s novim ljudima i upoznaju drugu kulturu iz vizure ljudi kojima je ona svakodnevnica. To se može vidjeti i po vrsti informacija koje sudionici ostavljaju na svom profilu, kako bi putnici mogli izabrati nekoga sličnih interesa kod koga bi željeli odsjesti. Da smještaj

nije središnja točka Couchsurfinga pokazuje mogućnost dogovaranja druženja, pa u slučaju da netko ne može ili ne želi pružiti smještaj, može se samo upoznati i družiti.

Couchsurfing je ovdje prikazan kao ilustracija mogućnosti de-racionalizacije jednog aspekta života. Iako broj turističkih paket-aranžmana vjerojatno višestruko prelazi broj ljudi koji putuju na ovaj način, stalan porast broja couchsurfera pokazuje da postoje načini na koje ljudi izbjegavaju racionalizaciju svakog područja života, preuzimajući na sebe rizik nepredvidljivosti i nedostatka kontrole.

Web 2.0

Internet je jedan od fenomena karakterističnih za modernost. Zato bi se očekivalo da postaje sve više racionaliziran, odnosno Ritzеровom terminologijom rečeno, mekdonaldiziran. Međutim, Nathan Jurgenson pokazuje da to nije slučaj. Evolucija interneta, naprotiv, ukazuje na suprotne tendencije.

Web 1.0 odnosi se na razdoblje interneta tijekom 1990-ih godina, odnosno do 2001 godine. Prekretnicu predstavlja slom IT tržišta (*dot-com bubble*), nakon čega nastupa razdoblje Weba 2.0. Razdoblje Weba 1.0 karakterizira i dial-up veza, dok Web 2.0 karakterizira brza veza. Došlo je i do promjene načina pristupa internetu—u prvom razdoblju pristupalo mu se isključivo preko kompjuterskog ekrana, dok nakon toga dolazi do pomaka na mobilne platforme, kao što su prijenosna računala, mobiteli i drugi uređaji (Jurgenson, 2010).

Principi mekdonaldizacije mogu se primijeniti na oba razdoblja. Međutim, prema Ritzеровoj teoriji očekivaklo bi se da će Web 2.0 biti više mekdonaldiziran nego Web 1.0. Jurgenson pokazuje da to nije slučaj.

Glavna razlika između dva Weba jest nastajanje njihovog sadržaja. Na Webu 2.0 dolazi do eksplozije *user-generated* sadržaja, dok je sadržaj Weba 1.0. bio uglavnom *provider-generated*. Web 2.0 je *bottom-up* sistem, dok je Web 1.0 centraliziran i *top-down*. *Consumer* i *producer* postaju '*prosumer*', odnosno korisnici konzumiraju ono što proizvode. Kao primjer Jurgenson navodi profile na Facebooku. Zbog toga su stranice na Webu 2.0 mnogo humanije i u stanju promjene. Ogroman porast *user-generated* sadržaja drastično je transformirao internet. Jurgenson navodi brojne primjere *user-generated* stranica (Jurgenson, 2010):

Wikipedia—korisnici stvaraju članke i konstantno ih uređuju, ažuriraju i komentiraju

Facebook, Myspace i druge društvene mreže—korisnici stvaraju profile koji se sastoje od videa,

fotografija i teksta, međusobno komuniciraju i stvaraju zajednice

Second Life—korisnici stvaraju likove, zajednice i virtualno okruženje

Blogovi, Twitter

eBay i Craigslist—potrošači, a ne prodavatelji stvaraju tržište

YouTube i Flickr—amateri uploadaju i downloadaju video i fotografije

Current TV—gledatelji stvaraju glavninu programa

Linux—besplatan zajednički izgrađen open-source operativni sustav; ostale open-source aplikacije, npr. Mozilla Firefox—stvaraju ih i održavaju oni koji ih koriste

Amazon.com—potrošači rade sav posao u naručivanju proizvoda i pišu komentare

Yelp!—korisnici stvaraju online gradski vodič rangirajući, recenzirajući i raspravljajući o raznim lokacijama i aktivnostima u svom području

GeoWeb—sastoji se od online mapa, korisnici stvaraju i dograđuju sadržaj, uploadaju fotografije, stavljaju linkove na članke na Wikipediji i sl., stvarajući društvene zajednice

Imajući u vidu dimenzije mekdonaldizacije: učinkovitost, predvidljivost, mjerljivost i kontrolu, Web 1.0 je bio visoko mekdonaldiziran. Stranice Weba 1.0 su centralno održavane i konstruirane po *one-size-fits-all* modelu, i stoga visoko učinkovite po pitanju kreiranja i održavanja. Te stranice su više-manje identične, i time predvidljive. Ljudsko ponašanje kao najveći izvor nepredvidljivosti u mekdonaldiziranim sustavima je uglavnom eliminirano. Mjerljivost je omogućena lakim izračunom broja posjeta ili načina na koji se stranica koristi. Statičnost stranica omogućava kontrolu koju provode oni koji stvaraju sadržaj (Jurgenson, 2010).

Iz svega navedenog Jurgenson zaključuje da je Web 1.0 u visokom stupnju mekdonaldiziran. Mekdonaldizaciju uvijek prati i ono što Ritzer naziva iracionalnošću racionalnosti. Jurgenson smatra da se u slučaju Weba 1.0 to ogleda u dehumaniziranosti. Do izražaja ne može doći kreativnost onih koji stvaraju web sadržaj niti ih kori-

snici mogu koristiti kako žele, odnosno, nisu iskorištene vještine i mogućnosti niti onih koji stvaraju stranice niti onih koji ih koriste. Web 2.0 je smanjio ili eliminirao ove probleme, posebno kada su u pitanju korisnici (Jurgenson, 2010).

De-mekdonaldizacija Weba 2.0 vidi se u tome što je mnogo manje učinkovit, posebno za korisnike, kada se uzme u obzir vrijeme i energija koju troše da bi proizveli sadržaje na društvenim mrežama, blogovima i sl. Iako je temeljna struktura stranica na Webu 2.0 predvidljiva, sadržaj koji na njih stavljaju korisnici vrlo je nepredvidljiv. Taj je sadržaj također teško kvantificirati. Web 2.0 stranice 'su bazirane na samoj ideji da korisnik može, zapravo mora, manipulirati i mijenjati stranice na bezbroj načina' (Jurgenson, 2010:167). Zato je Web 2.0 mnogo humaniziranija tehnologija nego Web 1.0, bolje iskorištavajući vještine i mogućnosti korisnika. Osim same forme, ni sadržaj ne pokazuje porast mekdonaldizacije. Jurgenson navodi primjer fotografija.

De-mekdonaldizacija je kao i mekdonaldizacija pitanje stupnja, a ne dihotomna varijabla. Iako je Web 2.0 manje mekdonaldiziran, on i dalje sadrži neka obilježja tog procesa. Recimo, učinkovitost je važna za Facebook koji koristi neplaćeni rad svojih korisnika kako bi postigao profit. Za Facebook su karakteristični i kontrola korištenjem nehumanih tehnologija, što je vidljivo u mogućnostima interakcije na toj društvenoj mreži. 'U strukturiranju procesa *online* društvenog umrežavanja i digitalne prezentacije sebe, možemo argumentirati da je na Facebooku sama društvenost mekdonaldizirana' (Jurgenson, 2010:168). Međutim, Jurgenson ističe kako istovremeno Facebook de-mekdonaldizira web iskustvo, čineći web humanijim kroz društvenu interakciju.

Primjer razvoja interneta pokazuje da neka područja života mogu biti de-racionalizirana, čak i u razmjerima većim od individualnog nastojanja. Ne treba izgubiti iz vida da je racionalizacija stvar stupnja, a ne jednostavna 'da-ne' pojava. Dok jedan aspekt interneta postaje manje racionaliziran, njegovo prodiranje u sve više sfera života, recimo sferu komunikacije, socijalizacije, interakcije, obrazovanja itd., može značiti daljnju racionalizaciju, odnosno mekdonaldizaciju životnog okruženja.

Eko-selo

Alternativu životu u visoko i sve više racionaliziranom svijetu predstavlja temeljita promjena načina života koja se često naziva 'povratak prirodi'. Takva promjena načina života može se vidjeti na primjeru eko-sela Blatuša (Biočina, 2012).

Racionalizacija je obuhvatila sve aspekte života, pa tako i stanovanje i prehranu. Ono se može vidjeti u nicanju planskih naselja čija je gradnja organizirana na principima rada na tekućoj vrpci u

velikim tvornicama, a izgrađene kuće su visokoracionalizirane. Kuće se sastavljaju od polugotovih dijelova, a rad na njima sastoji se od niza strogo određenih koraka. Pri tome su sve kuće gotovo jednake, te je naglasak na kvantiteti i njihovoj niskoj cijeni. Nisu identične samo kuće, već i čitava naselja (Ritzer, 1999).

Racionalizacija je uzela maha i u proizvodnji hrane, pogotovo kada se govori o nehumanoj tehnologiji koja je u konvencionalnoj proizvodnji gotovo potpuno istisnula humane tehnologije. Ritzer navodi primjer pekarnica, gdje je radnike potpuno zamijenila tehnologija, kako bi se smanjio utjecaj 'ljudskog faktora' (Ritzer, 1999:156). Mekdonaldizacija je najvidljivija u procesu uzgoja životinja za prehranu. Umjesto ribolova na otvorenom moru, riba se sve više uzgaja na predvidljivim i učinkovitim 'ribljim farmama'. Na njima je mogućnost kontrole znatno veća nego na otvorenom moru, a koriste se i brojne kemikalije i lijekovi te genetika kako bi se otklonio učinak nepredvidljivih faktora. Obiteljske farme za uzgoj ostalih životinja također su se pretvorile u 'farme-tvornice'. Njihovo glavno obilježje je ogromna kontrola nad svim fazama uzgoja te ogroman broj proizvedenih životinja. Posljedica toga su krajnje nehumani uvjeti u kojima se drže životinje. Osim kontrole nad životinjama, povećana je i kontrola nad radnicima na farmama (Ritzer, 1999).

Na imanjima kao što je eko-selo Blatuša de-racionalizacija je vidljiva u svim sferama života, ali je najuočljivija u kontrastu s mekdonaldizacijom stanovanja i proizvodnje hrane.

Eko-selo Blatuša nalazi se na Kordunu, mikroregiji smještenoj u središnjoj Hrvatskoj. To je zajednica istomišljenika koju je 2007. godine osnovao Robert Schenk (Pražan, 2011). U njoj živi između 15 i 20 članova, te funkcionira na tri principa: ekološka gradnja, ekološka poljoprivreda i ekološki suživot.

Ekološka gradnja uključuje gradnju prirodnim materijalima kao što su blato, slama, drvo, glina i pijesak. Sav materijal je nađen u krugu od 50 metara od kuće. Građene su bez nacрта i plana, slobodnih su linija jer 'u prirodi ništa nije ravno'. Ne dolazi do homogenizacije koja je tipična za mekdonaldizaciju—svaka kuća je različita. Ovisnost o prirodnim materijalima te odsutnost nacрта ovakvu gradnju čine nepredvidljivom. Kuće su neprimjetne u okolišu jer su prekrivene zemljom. Princip gradnje je da se ne gradi kuća veća nego što treba, već mala kuća i veliko dvorište, gdje je kuća zapravo malo sklonište. To je u direktnoj suprotnosti s naglaskom na kvantitativnom aspektu gdje više znači bolje, što prema logici mekdonaldizacije zapravo predstavlja uštedu novca, odnosno isplativost. No prema riječima Roberta Schenka, gradnja kuće u naseljima košta puno jer smo prisiljeni koristiti materijale koji su nam ponuđeni, i tako zapravo postajemo ovisni o sistemu.

Hrana se proizvodi po načelima permanentne agrikulture, tzv. perma-kulture. Schenk je opisuje kao 'znanost koja uči da se uz minimalne napore u prirodi mogu ostvariti dobri rezultati'. Cilj zajednice je samodostatnost koju pokušavaju ostvariti konstantnim smanjivanjem ovisnosti o vanjskom svijetu, odnosno svake godine se ta ovisnost smanjuje za 10%. Osim proizvodnjom hrane, to se postiže i vlastitim alternativnim izvorima energije. Samodostatnost je potakla oživljavanje tradicionalnih zanata. Potpuna neovisnost se, osim na energiju i hranu, odnosi i na kulturu. No ovisnost o prirodi koja je sama po sebi nepredvidljiva, znači i odustajanje od kontrole kao ključnog obilježja racionalizacije.

Iako je zajednica usmjerena na prirodu, njezini članovi koriste tekovine modernog vremena poput računala i mobitela, ali minimalno.

Ritzer je naglašavao utjecaj mekdonaldizacije i na međuljudske odnose. Ekološki suživot je neracionaliziran način zajedničkog života u kojem je glavno pravilo senzibilnost za sva ostala živa bića, ne samo za ljude. Odluke se u zajednici donose konsenzusom i nema hijerarhije. Zajednica je usmjerena na svoje članove, odnosno nema za mekdonaldizaciju toliko tipične dehumanizacije. Ovakav način organizacije zaobilazi pravila, propise i nadgledanje koji su obilježja učinkovitosti kao jedne od dimenzija racionalizacije.

U ovakvom životnom okruženju mogu doći do izražaja kreativnost i potencijal svakog pojedinca. To je u direktnoj suprotnosti s nehumanim tehnologijama karakterističnima za proces mekdonaldizacije. S obzirom na ovisnost o prirodi, nema predvidljivosti i kontrole. Profit nije cilj ove zajednice, pa se isplativost i učinkovitost niti ne pokušavaju postići.

Zaključak

Racionalizacija je proces kojim je obilježeno moderno društvo. Weberov paradigmatički primjer racionalizacije—birokracija, u Ritzerovoj je suvremenoj teoriji zamijenio pojam mekdonaldizacija. Oba se autora slažu da je racionalizacija neminovan proces te da njezino zaustavljanje nije moguće. Tako Weber govori o željeznom kavezu racionalizacije.

Birokracija ima vrlo veliku moć, u nekim slučajevima tako veliku da je nije moguće nadmašiti (Đurić, 1964). Weberov pogled na racionalizaciju i probleme koje ona donosi je vrlo pesimističan. 'Glavno pitanje nije u tome kako možemo pomoći i ubrzati taj razvitak, već što možemo suprotstaviti ovoj mašini da bismo spasili ostatak čovječanstva od ovog razdjeljivanja ljudske duše, od ove apsolutne prevlasti birokratskih životnih ideala' (Đurić, 1964:173). Mogućnost otpora racionalizaciji za Webera je isključivo individualna. 'Saznanje da

je sve potpunija birokratizacija društvenog života neizbježna i da u budućnosti nema nikakvih izgleda za radikalni društveni preobražaj progovara kroz čitavo Weberovo djelo' (Đurić, 1964:168).

Ritzer se nastavlja ne Webera govoreći o željeznom kavezu mekdonaldizacije, koji se ogleda u nemogućnosti bijega od mekdonaldiziranih struktura i rastućem utjecaju mekdonaldizacije u društvu. Međutim, za razliku od Webera, Ritzer željezni kavez problematizira iz vizure osobnog doživljaja. Njegov pogled na racionalizaciju nije toliko pesimističan, zaustavljanje procesa racionalizacije čak ne smatra ni poželjnim. Međutim, Ritzer smatra da je moguće ublažiti negativne procese koji nastaju kao posljedica mekdonaldizacije. Jedan od načina je modifikacija mekdonaldiziranih ustanova i stvaranje smislenih alternativa (Ritzer, 1999). U prvom slučaju do toga dolazi pritiskom na racionalizirane ustanove koje na taj pritisak najčešće reagiraju 'ublažavanjem svojih najgorih pretjerivanja'. Sam Ritzer priznaje da u tom slučaju 'možemo očekivati samo minorne modifikacije i reforme, a i njih tek nakon snažnog vanjskog pritiska' (Ritzer, 1999). U drugom slučaju radi se o stvaranju različitih alternativa koje pokušavaju odbaciti racionalizaciju. Pokazalo se, međutim, da su takvi pothvati u pravilu kratkotrajni, ili nakon nekog vremena popuste pod pritiskom racionalizacije i počnu se mekdonaldizirati. Osim toga, Ritzer, kao i Weber, navodi mogućnost individualnog otpora. 'Tajna je u uzimanju najboljeg od mekdonaldiziranog svijeta bez postajanja njegovim zarobljenikom' (Ritzer, 1999:266).

Imajući u vidu Weberovu i Ritzerovu teoriju racionalizacije, pokušali smo naći primjere koji pokazuju mogućnost reverzibilnosti tog procesa i demonstriraju otpor racionalizacijskom procesu, a da nadmašuju individualnu praksu. Primjeri Couchsurfinga, interneta odnosno Weba 2.0 i eko-sela pokazuju mogućnost kolektivnog djelovanja koje predstavlja izazov teoriji o neupitnom i sveobuhvatnom širenju racionaliziranih struktura. Putovanja, komunikacija, stanovanje i proizvodnja hrane u modernom su svijetu visokoracionalizirane sfere života. Ovi primjeri pokazuju da se može i drukčije, odnosno da je i u visokoracionaliziranom svijetu moguće napraviti korak unatrag i de-racionalizirati neka područja života. Međutim, iako ovi primjeri pokazuju mogućnost kolektivnog djelovanja u tom smjeru, oni i dalje nisu procesi na razini društva ili društvenog sistema.

Navedeni primjeri imaju i svoja ograničenja. Primjerice, Couchsurfing ukazuje na de-racionalizaciju samo jednog područja života—putovanja. Uz to, couchsurferi će tijekom svog putovanja vjerojatno koristiti brojne racionalizirane sustave, poput prijevoza ili prehrane. Couchsurfing je uvelike i generacijska stvar—koristit će ga mahom mlađa populacija.

Eko-sela predstavljaju pokušaj sveobuhvatne de-racionalizacije, odnosno de-racionalizaciju svih sfera života, međutim taj fenomen je

malobrojan. Postavlja se pitanje i dugoročnog opstanka takvih zajednica. Socijalni odnosi u njima prezentirani su idealizirano, dok je opravdano postaviti pitanje dugoročnog održanja socijalne kohezije.

Web 2.0 kao primjer de-racionalizacije suočava se s najviše kritika, od kojih najglasnija dovodi u pitanje koliko zaista korisnici sami stvaraju sadržaje i upravljaju njima, ili se tu radi samo o prividu. Primjerice, Facebook određuje što ćemo vidjeti pomoću složenih algoritama na koje korisnici vrlo malo mogu utjecati. S druge pak strane, rapidno povećanje korištenja interneta i IT tehnologija može biti pokazatelj širenja samog racionalizacijskog procesa.

Ovakve kritike ne dovode ipak u pitanje postojanje svijesti o posljedicama procesa racionalizacije i pokušaje da se taj proces okrene u suprotnom smjeru, u smjeru de-racionalizacije. Pravo pitanje je koliki je njihov doseg.

Primjeri pokazuju da je de-racionalizacija moguća i izvan strogo individualnog djelovanja, ali s druge strane ne dovode u pitanje racionalizacijski proces i njegovu tendenciju neumoljivog širenja. Racionalizacija i dalje ostaje ključno obilježje modernog društva u cjelini. Dominacija racionaliziranih sustava i procesa teško se može osporiti. Gledano na razini društvenog sustava, Weber je još uvijek u pravu: 'Čovjek ne može rastočiti okove koje je sam sebi pripremio, ni u bližoj ni u daljoj budućnosti' (Đurić, 1964:168).

Popis literature

- Biočina, E. (ur.) (2012). *Eko-selo Blatuša–Robert Schenk. 8. kat (Gostovanje)*. HRT.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1LUBawfXuUE> (22.9.2016.)
- cityvision.edu (2016). 'Ecovillage'.
URL: <http://www.cityvision.edu/wiki/node/15722> (22.9.2016.)
- Đurić, M. (1964). *Sociologija Maxa Webera*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Freund, J. (1968). *The Sociology of Max Weber*. London: Allen Lane The Penguin Press.
- internetlivestats.com (2016). 'Internet users'.
URL: <http://www.internetlivestats.com/internet-users/> (22.9.2016.)
- Jurgenson, N. (2010). 'The De-McDonaldization of the Internet' U: Ritzer, G. (ur.): *McDonaldization: The Reader–Third Edition*. London: SAGE Publications.
- Kalanj, R. (2005). *Suvremenost klasične sociologije*. Zagreb: Politička kultura.
- Pražen, S. (2011). *Obla Blatuša. Globalno sijelo (Prilog)*. HRT.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=G612UC23dYA> (22.9.2016.)
- Ritzer, G. (1999). *McDonaldizacija društva*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Ritzer, G. (ur.) (2007). *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
- Saïidi, U. (2016). *Office Envy: Inside CouchSurfing's San Francisco workspace*. CNBC.
URL: <http://www.cnb.com/2016/02/12/couchsurfings-awesome-sf-workspace.html>
- Weber, M.(1964). 'Prevodi iz Weberovog dela' U: Đurić, M.: *Sociologija Maxa Webera*. Zagreb: Matica hrvatska.